

**İSMAİL HAKKI İZMİRLİDE
FELSEFE, İLİM VE MANTIK ANLAYIŞI**

Yrd.Doç.Dr. Vahdettin BAŞCI

A. FELSEFE ANLAYIŞI

1- Felsefenin Tanımı :

İsmail Hakkı İzmirli 1914 de yazmış olduğu "Felsefe Dersleri" adındaki kitabında felsefeden çok mantığın konularına değinmektedir. Felsefe ile ilgili görüşleri bu kitabın ilk bölümleri arasında geçmektedir. Felsefe Dersleri'nin ilk sayfalarındaki felsefi bilgiler, İsmail Hakkı İzmirli'nin kendi görüşlerinden ziyade daha çok batılı filozoflara aittir.

İzmirli'ye göre, felsefe filozoflar cihetinden değişik değişik tarif edilir. Bazı filozoflara göre felsefe bütün ilimlerin umumi mecmuasıdır ki, her bir ilmin talim eylediği gerçekleri açık değil, belki topluca içine alan bir ilmdir. Bazılarına göre, felsefe bir özel ilim değildir. Belki güç ve yetenekten ibarettir. Delile yakın değildir. Sanat ve şiir gibi izahattan ziyade tahlil ve tasvire çabılır. Herkesin bir görüntüler dünyası ve mutlu olduğu bir ruh dünyası vardır. Evvelki filozoflar içinde felsefe; ilmi ve hikmeti içine alan bir ilmdir. İlim eşyanın izahı, hikmeti, hayanın hareket tarzında fazilet ve görüşün mimarisi demek idi¹.

Sokrates, felsefi anlayışa yeni bir bakış getirdi. Felsefeyi tabiatla ilgili konulardan, insanın mahiyetini araştıran konulara çekti. Onun düsturu "kendini bil" emri idi.

Eflatun'a göre felsefe, zihne, düşünceye mahsus gerçek bir

¹ İ. H. İzmirli, Felsefe Dersleri, İstanbul, 1330 (1914), s. 33.

ilimdir. Aristo, Descartes ve Spinoza'ya göre felsefe, evvelki gerçeklerin illetlerine bağlı bir ilimdir. Madde, ruh ve mutlak varlıktan ibaret olan üç konu ile sebebler nazariyesinden ancak felsefede bahsolunur².

Locke'e göre felsefe, insanlığın idrak gücünü ihtiva eder. Berkley ve Hume'a göre, insan tabiatının mahiyetini ihtiva eder. Condillac'a göre, hislerin tahlilidir. Kant'a göre felsefe akılcılıktır. Fichte'ye göre, ilimlerin ilimidir³.

İslâm filozofları ise felsefeyi şöyle tarif ediyorlar: "Felsefe öyle bir ilimdir ki, beşeri güç miktarınca eşyanın varlığı ne hal üzere ise onun gerçeklerinden bahseder."⁴

Felsefe ilmin mahiyetini, şartlarını, sınırını, türünü, birbirine uymayan zıtlıklarını açıklayan bir ilimdir. Umumi neticesi itibarıyla felsefe, eşyanın tatbik durumu, dinin, sanatın, değerlerin felsefesidir. İzmirli'ye göre felsefenin konusu, üstün değerler ve bunların başlangıç sebepleridir. Gayesi ise, eşyanın genel izahı, insanın yüksek ahlakını açıklamak için hak ve hayırdır⁵. İzmirli'nin bu görüşünden anlaşılıyor ki, her ilmin bir felsefesi olabilir; Dil felsefesi, hukuk felsefesi, san'at felsefesi, din felsefesi ...v.b.

İsmail Hakkı İzmirli'ye göre, felsefenin bölümleri dört türüdür. 1- Nefs ilmi. 2- Mantık ilmi. 3- Ahlak ilmi. 4- Felsefe-i ulâ (Metafizik). Bunların ilk üçüne Felsefe-i nefsiyye (nefs ilmi) sonucuna felsefe-i afakiyya (nefsin ötesi) denir. Asıl felsefe Felsefe-i ulâ'dır. Felsefe-i nazariyye; ilmi nefis ile tabiat ötesi ilimdir. Felsefe-i ilmiyye, ahlak ilmi ile mantık ilmidir⁶.

2- Felsefe-i Ulâ (Metafizik Anlayışı) :

1. Hakkı İzmirli'ye göre Felsefe-i ulâ, başlangıçların evvelinden,

² İ. H. İzmirli, a.g.e., s. 34.

³ İ. H. İzmirli, a.g.e., s. 34.

⁴ İ. H. İzmirli, a.g.e., s. 34.

⁵ İ. H., İzmirli, a.g.e., s. 34.

⁶ İ. H. İzmirli, a.g.e., s. 35.

illetlerin evvelinden veya Mutlak Varlıktan bahseder. Felsefe-i ulâ'nın bahsettiği başlangıç ve illetlerden evvel hiç bir başlangıç ve illet yoktur. Diğer ilimler varlıktan muhtelif surette bahseder. Meselâ, geometri uzaydan, hesap sayıdan, mekanik hareketten, fizik ağırlıktan, sıcaklıktan, sesden, elektriklenmeden ve görüntüden, kimya basit ve mürekkep olması itibarıyla varlıktan bahseder. Ancak, bu ilimlerin hiç biri varlıktan kategori ve cevher olması itibarıyla bahsetmez. Artık bütün ilimlerin dışında bir ilim kalıyor ki, o ilim varlıktan şöyle böyle bir şey olması, bir keyfe malik olması ve bir araz olması dolayısıyla değil, belki sırf varlık olması dolayısıyla varlıktan bahsetmiş olsun. İşte bu ilim Felsefe-i ulâ adıyla bilinir⁷. Felsefe-i ulâ varlıktan "varlık olmak cihetinden varlık" olarak bahseder.

Felsefe-i ulâ'nın konusu varlıktır. Bu ilme metafizik de denir. Çünkü Felsefe-i ulâ tabiat ilimlerinden sonra gelir. Bu ilme "İlm-i Mutlak" da denir. Zira bu ilim eşyanın zâti varlığını mutlak varlığa kadar tayin etmeye çalışır. Eşyanın ilk sebebine ve illeti külliyetine kadar vasil olur. Diğer ilimler ancak iki şey arasındaki ilgi ve olaylardan yani yeniden yeniyen olan şeylerden söz eder.

Felsefe-i ulâ üç büyük nazariyeyi ihtiva eder:

- 1- Marifet Nazariyesi,
- 2- Mevcut Nazariyesi,
- 3- Marifet ve Mevcud'un başlangıç nazariyesi (Mutlak Varlık, Cenab-ı Hak),

İzmirli'ye göre, birinci nazariyeden bahsolunana "İlm-i İntikad", ikinci nazariyeden bahsolunana "İlm-i mekunât", üçüncü nazariyeden bahsolunana "İlm-i ilâhiyyat" denir. Felsefe-i ulâ, İlm-i İntikad sayesinde marifeti tahlil ile marifetin temeli olan başlangıcı evveli ve İlm-i mekunad sayesinde eşyanın varlığını tahlil ile veya tabiatını tahlil ile ait olduğu ilk sebebe kadar çıkar. İlm-i ilâhiyyat sayesinde de ilk sebep delilinden Mutlak Varlık'a kadar çıkar⁸.

⁷ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe-i Ulâ, İstanbul, 1329, s. 3.

⁸ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe-i Ulâ, s. 4.

Metafizik üzerinde bir takım tartışmalar yapılmıştır. Pozitivizmin kurucusu A. Comte'e göre, Felsefe-i ulâ'nın kanunî bir ilim olması ihtilâfîdir. Ona göre, metafizik meşrû bir ilim değildir. Çünkü olaylar belli bir tecrübeye dayanır. Tecrübemin üstünde bir ilim geçerli olamaz.

Tenkitçi akılcılığın kurucusu İ. Kant'a göre de insan zihni bir şeyi mutlak olarak bilemez. Bu cihetten Felsefe-i ulâ mümkün değildir⁹. Ancak şu noktanın gözden uzak tutulmaması gerekir ki, Felsefe-i ulâ'nın, konusu tamamıyla mümkün varlığın ötesindedir. Yani konusu küllî ve zorunludur. Artık nasıl tecrübe mahsulü olabilir. Felsefe-i ulâ tecrübe ile mümkün olamaz¹⁰.

B- İLİM ANLAYIŞI

1- İzmirli'ye Göre İlim:

İlim, olguları kanuna bağlayan bir bilgi sistemidir. Kanuna bağlanamayan bilgi ilmi bilgi olamaz. İlim hiç bir zaman metâ olamaz. Hatta Türk Filozofu Farabi, ilmi para kazanmaya alet edenlere yalnızca filozof diyor. İlim, manevî bir servettir ki, maddî servetin üstündedir. Alim maddeten değil, manen zengindir¹¹.

İlimin temel unsurları olan objektiflik peşin hükümlerden uzak olma, hür düşünce ve kuvvetli idrak gücü İzmirli'nin ilim görüşüyle özdeşlik gösterir karakterdedir.

2- İlimlerin Tasnifi:

İzmirli, "Mi'yarü'l-Ülum" adlı eserinde ilimleri şöyle tasnif ediyor: İlimler, a- Akli, b- Nakli olmak üzere ikiye ayrılır. Akli ilimler insanın kendi fikriyle tahsilne yol bulunan ilimlerdir. İnsanda fikir olması cihetiyle tabii olan akliyyeyi toplayan mületlerde müştereken bulunur.

⁹ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe-i Ulâ, s. 5.

¹⁰ İsmail Hakkı İzmirli, a.g.e., s. 6.

¹¹ Celâleddin İzmirli, İsmail Hakkı İzmirli, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1946, s. 26.

Ve bu ilim insanlarda zihni düşünceyi başlatmış günden beri mevcuttur. Bu akli ilme "Felsefe İlimi" veya "Hikmet İlimi" denir. bunun başlıca bölümleri a- Mantık, b- Tabiiyyat, c- İlahiyat, d- Riyazat'tır¹².

Nakli ilim ise, elde edilmesi talim yoluyla tevakkuf eden ilimlerdir. Yani nakil yoluyla talim edilen ilimlerdir. Her milletin kendine mahsus nakli ilimleri vardır. İzmirli'ye göre, İslâmî ilimler nokta-ı nazarından nakli ilimler altı kısımdır. 1- Tefsir, 2- Kıraat, 3- Hadis, 4- Usul, 5- Fıkıh, 6- Akaid, 7- Kelâm¹³.

Akli ve nakli ilimler, İslâmî esasların kabulünde İslâm düşünürleri tarafından delil olarak kabul edilmiştir. Akıl doğru yolu ancak nakli ile bulabilir, Nakil de Kur'an ve Hadis'dir. Kur'an ve Hadis ise ancak aklı-ı selim ile anlaşılıp açıklanabilir.

C- MANTIK ANLAYIŞI

1- İzmirli'nin Mantık Anlayışı:

İsmail Hakkı İzmirli "Felsefe Dersleri" adlı eserini tamamiyle Aristo mantığının işlenmesine hasretmiştir. "Miyaru'l-Ulum" adıyla neşrettiği mantık kitabını ise geleneğe bağlı olarak eski anlayış içerisinde kaleme almıştır. Felsefe Dersleri adlı eseri, Miyaru'l-Ulum'undan farklı bir anlayış içerisindedir. Bu eserde İzmirli batılı kaynaklardan da istifade etmiştir.

Bazı bahislerde İslâm mantıkçılarının fikrine de temas etmiş, İslâm mantıkçılarıyla Avrupa mantıkçılarının kısaca mukayesesine de girişmiştir. "Felsefe Dersleri"nin tümü gözönüne alınca, görülür ki İzmirli, bu eseri ile eski anlayışı terketmiş ve Avrupa mantıkçılarının mantık meselelerini ele alış tarzlarına yakın bir görüş sergilemiştir. Bu noktada İzmirli'nin kendine has yeni bir fikri yoktur. Bu eserinde en çok Paul Janet, Rabier Boirac gibi Batılı mantıkçılardan yararlanmış ve "Felsefe Dersleri" ile mantık meselelerinin nasıl ele alındığının güzel

¹² H. İzmirli, Miyaru'l-Ulum, İst., 1315, s. 2.

¹³ H. İzmirli, a.g.e., s.2.

bir örneğini vermiştir¹⁴.

İzmirli, temas ettiği yeni mantık hakkında bir hüküm vermiyor. Fakat onu izah ediş tarzında geleneksel mantığın eksikliğini sezdiği, yeni mantığa karşı menfi bir tavır almadığı anlaşılmaktadır¹⁵.

Mantığın Konusu ve Gayesi:

İzmirli, Miyaru'l-Ulüm adlı eserinde akli ilimlerin bir kolu olarak kabul ettiği mantığın tarifini şöyle yapıyor: "Mantık, bir aleti kanunidir ki, ona riayet, zihni fikirleri hatadan körür"¹⁶. Her ilim birçok problem ile uğraşır. Mantığın da uğraştığı pek çok konusu vardır.

Mantık, diğer ilimlere alet olması yönüyle bilinir. Gazzâlî'ye göre, mantık bilmeyenin ilmine itimat edilmez¹⁷.

İzmirli'nin "Felsefe Dersleri" adlı eserinin ikinci bölümünde mantığın konuları işleniyor. Bu bölümde mantığın değişik değişik tarifleri yapılmıştır. Kant ve Hamilton mantığın gelişigüzel bir ilim olmadığını, mantığın bir fikir ilmi olduğunu zikretmektedirler. Mantığın konusunu işleyen filozoflara göre mantığın konusu "fikir" veya "delil"dır.

Mantık ilminin gayesi: İzmirli bu gayeyi başka filozoflardan nakletmektedir. "Fikrin doğrusu ve yanlışını temyiz etmektir." Gayesi itibariyle mantık ilmi fikrin doğru veya yanlışlığını bildirir. Mantık ilmi, gayesi itibariyle hakka ve hakikate ulaşmaya çalışır. Bu anlamda mantık ilmi hem ilim hem de sanattır¹⁸.

¹⁴ Necati Öner, Tanzimattan sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, Ankara, 1967, s. 63.

¹⁵ Necati Öner, a.g.e., s. 66.

¹⁶ İ. H. İzmirli, Miyaru'l-Ulüm, İst., 1315, s. 7; Karş. İ. H. İzmirli Felsefe Dersleri, s. 36.

¹⁷ İ. Hakkı İzmirli, Miyaru'l-Ulüm s.8; Descartes, Felsefenin İlkeleri, Ter. M. Akın, İst., 1983, s. 44; Necati Öner, Klasik Mantık, Ank., 1978, s. 7 vd.

¹⁸ İ. Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 39-40.

Mantık ilmi, diğer ilimlere yol gösterdiği için ilimlerin ilmidir. Mantık ilminden yoksun nazariyeler gerçek değerden yoksundur. Gazzâli'ye kadar bir küfür addedilen mantık, daha sonraları büyük bir tıbar göyerek fârz-ı kifaye hükmünde tutulmuştur¹⁹.

3- Mantık Problemlerinin Felsefe Dersleri'nde Ele Alınış Şekli:

Klasik mantığın konuları üç bölüme ayrılır: 1- Tasavvurlar, 2- Tasdikler, 3- Akıl Yürütmeler. Tasavvurlar; bu bölümde kavram ve terimlerin çeşitleri, on kategori, kavram münasebetleri, beş tümel ve tarif ele alınır. Eski mantık kitaplarında da tasavvurat kısmında aynı konular ele alınır. Bu bölümdeki farklılık 1- Eski mantık kitaplarında çok önem verilen "delâlet" bahsi bu bölümde yoktur. 2- İkinci farklılık kavram ve terimlerin çeşitlenmesidir²⁰.

Felsefe Dersleri'nde Kavramlar ve Terimler:

"Felsefe Dersleri"nde kavramlar ve terimler şöyle çeşitlenir:

1- Ya "tasavvur-u ayan" veya "tasavvur-u araz", 2- Ya basit veya bileşik, 3- Ya şahsî veya tikel veya tümel, 4- Ya belirli veya belirsiz, 5- Ya doğru veya yanlış olur. Terimler ise; 1- Ya müsbet veya menfî, 2- Ya tekil veya bileşik, 3- Ya şahsî veya tikel veya tümel, 4- Ya somut veya soyut olurlar²¹.

Önermeler:

Eski mantık kitaplarında önermelerin basit ve bileşik ayrımı yoktur. Bunun yerine yüklemli ve şartlı diye bir ayırım vardır. Bileşik önermelerin bir kısmı şartlı önermeler olarak incelenmiştir.

Felsefe Dersleri'nde bileşik önermeler şu şekilde tasnif edilmiştir:

¹⁹ İ. Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 45 vd.

²⁰ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 65 vd.; Necatî Öner, Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, s. 63.

²¹ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 72 vd.; Necatî Öner, Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı, s. 63.

Bileşik önermeler ilkin lâfız bakımından ve mana bakımından olmak üzere ikiye ayrılır. Lafız bakımından 1- Atfî önermeler, 2- Ayrık önermeler, 3- Şartlı veya varsayımli önermeler, 4- Nedensel önermeler, 5- Bağlantılı önerme, 6- Müstedrik önermedir. Mana bakımından da; 1- Mahsur, 2- İstisnai, 3- Mukayeseli önermedir²².

Batı mantıkçılarının basit ve kategorik diye adlandırdıkları önermeler, İslâm mantıkçılarının yüklemli dedikleri önermelerdir. İslâm mantıkçılarının şartlı dedikleri önermeler batılıların bileşik dedikleri önermeler içerisindeydir. Bileşik önermelerin birçok çeşidi vardır. İslâm mantıkçıları bunlardan yalnız ikisini bitişik şartlı ve ayrık şartlı önermeleri işlemişlerdir. İsmail Hakkı İzmirli'nin işaret ettiği üzere diğerlerini dikkat nazarına almamışlardır. İslâm mantıkçıları önermeleri: a) Dış önermeler, b) Gerçek önermeler, c) Zihinsel önermeler diye üçe ayırarak²³ mütalaa etmişlerdir.

Akıl Yürütmeleer:

İzmirli, iki türlü akıl yürütmeden söz ediyor: 1- Tümevarım, 2- Tümdengelim. Analojinin müstakil bir akıl yürütme şekli olmadığını, bundan tümevarım, hem de sonuç çıkarmanın bulunduğunu söyleyip, analogiyi üçüncü bir akıl yürütme şekli olarak kabul etmiyor. Tümevarımı değişik bir bakışla ele alıyor: Birisi halk bilgisindeki bir kimsenin yaptığı tümevarımdır ki metodludur²⁴.

İzmirli, mantığın konularından olan kıyas üzerinde dururken şu ifadeyi kullanıyor: Kıyas önermelerden mürekkep bir delildir ki, her ne vakit o önermeler teslim olursa ondan bizzat diğer bir önerme lâzım gelir²⁵. Meselâ:

Her cisim değişkendir.

²² Necati Öner, Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık , s. 74.

²³ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 134; Necati Öner, Klasik Mantık, Ankara, 1978, s. 43.

²⁴ İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri, s. 160.

²⁵ İsmail Hakkı İzmirli, Mıyarı'1-Ulûm, s. 56; Karş. N. Öner, Klasik Mantık, s. 97 vd.

Her değişken sonradan olmadır.
O halde cisim sonradan olmadır. Sonucu çıkar.

Kıyaslar ilk önce içerisinde bulundurduğu önermelerin sayısına göre basit ve bileşik diye ikiye ayrılır. Eđer kıyas iki öncül ve bir sonuçtan meydana geliyorsa buna basit kıyas; iki öncülden fazla öncüllerden meydana geliyorsa buna da bileşik kıyas denir²⁶.

Basit kıyaslar da iktiranlı ve istisnalı diye ikiye ayrılır. İsmail Hakkı İzmirli, Felsefe Dersleri adlı eserinde "İktiranlı" kelimesini "Categoriue" ile; istisnalı kelimesini de "Conjonctif" kelimesi ile karşılar²⁷.

İzmirli'nin Felsefeye Getirdiği Yenilikler:

Gerçek şudur ki, İzmirli bilim tarihimizdeki tanınmış düşünürlerimizdendir. Onun felsefe, kelâm ve mantığa dair birçok eserleri vardır. Kendisi bilhassa İslâm felsefesi ve mantık üzerinde çalışmış, kitaplar yazmıştır. Darü'l-Fünun'da bir İslâm Felsefesi kürsüsü kurdurarak bu kürsünün yöneticiliğini yapmıştır.

Eserlerinde İslâm düşüncesi yanında batı düşüncesine de genişçe yer vermiştir. Tahsili mektep ve medrese olduğu için Şark ve Garp arasında köprü olan neslin tipik bir temsilcisi olarak gösterilebilir. Onun, felsefe, kelâm ve İslâm hukukundaki yeni yeni metodları, her üç ilmin tarihinde çağdaş düşünce açısından yaptığı incelemeler emsalsiz değerdedir. Eserlerinde derin tahlillere girmekten ziyade kısa ve açık ifade ile özeller vermeyi tercih eder. Metodoloji nokta-ı nazarından sınıflamalara ve sistematik bilgiye değer verir²⁸.

Din problemleri üzerinde de duran İzmirli, din problemini ortaçağ delilleri ile bırakmayarak aynı problemlerin karşılığı olan batı ortaçağı ve modern filozofların delilleriyle karşılaştırmaktadır.

²⁶ İsmail Hakkı İzmirli, Miyaru'l-Uiüm, s. 66; Kıyas Çeşitleri için bk. Necati Öner, Klasik Mantık, s. 98 vd.

²⁷ N. Öner, Klasik Mantık, s. 184.

²⁸ Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İst. 1966, s. 454.

İzmirli, felsefe ve kelâmı ilgili islâmi meselelere gerek modern düşünce ile gerek İslâm Düşüncesi açısından akılcı gözle bakmıştır. Bütün ortaçağ problemlerini yeni felsefe açısından ortaya koyma gayreti içindedir. Allah'ın varlığını isbatlamak için ileri sürülmüş eski delilleri batı felsefesinin delilleri ile karşılaştırıyor. Bu tarzda "yeni bir ilmi kelâm" yazıyor. İslâm filozofları arasında Türk olanları arıyor. İlk defa bu felsefe içerisinde Türk filozoflarını tetkik ediyor. Bu konuda "Müslüman Türk Filozofları" adlı iki ciltlik bir eser yazıyor. Onun felsefeye getirdiği en büyük yenilik peşin hükümlerden uzak, kuvvetli bir idrak gücüyle, doğru ve derin düşünen bir zihin yapısını geliştirmiş olmasıdır.